

Kirjallisuutta

Etymologicum Fennicum

»Die Wissenschaft, die erst beginnt und es also noch weder zur Vollständigkeit des Details noch zur Vollkommenheit der Form gebracht hat, ist dem Tadel darüber ausgesetzt. Aber wenn dieser ihr Wesen treffen soll, so würde er eben so ungerecht sein, als es unstatthaft ist, die Forderung jener Ausbildung nicht anerkennen zu wollen.»

Näihin Hegelin sanoihin päätti tasan 120 vuotta sitten nykyaikaisen etymologisen tutkimuksen uranaukaisija, laajatietoinen Hallen yliopiston ylimääräinen professori August Friedrich Pott teoksensa »Etymologische Forschungen auf dem Gebiete der Indo-Germanischen Sprachen» toisen osan esipuheen. Suomen kielen ety-

mologinen tutkimus ei kylläkään ala viime kesänä sattuneesta merkkita-pauksesta, Suomen Akatemian jäsenen, professori Y. H. Toivosen »Suomen kielen etymologisen sanakirjan» ensimmäisen osan¹ ilmestymisestä, mutta tämä kirja on kuitenkin äidinkielemme etymologisen tutkimuksen ensimmäinen kriittinen katselmus,

¹ Y. H. TOIVONEN Suomen kielen etymologinen sanakirja I. Lexica Societatis Fenno-ugricae XII,1. Tutkimuslaitos »Suomen suvun» julkaisuja III. Helsinki 1955.

uuden ajanjakson alku Suomen sanahistoriallisen tutkimuksen vaiheissa. Tämän teoksen yhteydessä, teoksen, jonka sekä kieleemme tutkijat ja opettajat että kielitieteestä kiinnostunut suuri yleisö ottavat vastaan mitä vilddittömintä iloa ja kiitollisuutta tunteen, saattaa siis tavallaan olla paikallaan puhua »alkavasta tieteestä».

Tosinhan tiedämme jo Henrik Gabriel Porthanin 1780-luvulla suunnitteleen kieleemme etymologista sanakirjaa ja muistamme Kristfrid Gananderin sirotelleen thesaurukseensa lukuisia, aikaisikseen varsin onnistuneita-kin etymologisia viitteitä — samoinhan menetteli sittemmin myös Elias Lönnrot sanakirjassaan —, mutta lopullisen sysäyksen todellisen, nykyajan vaatimuksia vastaavan suomen kielen etymologisen sanakirjan synnylle antoi vasta E. N. Setälä Suomalais-ugrilaisen Seuran vuosikokouksessa 1924 pitämässään esitelmässä »Suomen kielen etymologinen sanakirja ja 'Etymologicum magnum fenno-ugricum'». Välttämättömiin esitöihin oli ryhdytty jo kymmenisen vuotta aikaisemmin, ja erinomaiseksi apulaisekseen Setälä sai alusta pitäen muiden muassa silloisen ylioppilaan Yrjö Toivosen, joka siis nyt on runsaat neljä vuosikymmentä uupumatta uurastanut suomen ja sen sukukielten sanojen alkuperän selvitystyössä. Setälän kuoltua helmikuussa 1935 sanakirjatyön johto — tai itse asiassa koko työ erinäisiä puhtaasti mekaanisia tehtäviä lukuun ottamatta — siirtyi Toivosen tottuneisiin ja luotettaviin käsiin. Sanakirjan alkulauseessa tekijä lyhyesti kertoo työn vaiheista ja vastuksista. Aikaisemmin ilmestyneistä tutkimuksista tehtyjen muistiinpanojen ja poimintojen lisäksi oli kerättävä eri lähteistä suuret määrät uutta aineistoa sekä suomen että sukukielten alalta, mm. 83 000 lippua käsit-

tävä kokoelma vanhan kirjasuomen sanoja ja noin 329 000 otetta »Suomen kansan vanhoista runoista», puhumattakaan varsinaisten sanakirjalähteiden, murresanastojen ja kaikkia kahdeksaatoista sukukieltämme koskevien moninaisten ja erikielisten aineskokoelmien yhä jatkuvasta järjestelmällisestä tutkimisesta ja poiminnasta. Kun ottaa huomioon tämän valtavan työmäärän, ei ole ollenkaan ihme, että sen tulokset vasta nyt alkavat päästä painosta julkisuuteen — pikemminkin on ihme, että tämä kipeästi kaivattu suurteos jo nyt on ruvennut ilmestymään, niin arvaamattoman paljon aikaa ja vaivaa se on vaatinut varsin vähäiseltä toimitajakunnaltaan.

Tutkimuksen kannalta on usein osoittautunut edulliseksi, että yksi mies ottaa suorittaakseen sellaisen tietoa, taitoa ja voimia kysyvän tehtävän, kuin jonkin kielen etymologisen sanakirjan laatiminen on: avaran persoonallisen kokonaisnäkemyksensä pohjalta hän voi luoda teoksesta paljoa yhtenäisemmän kuin mitä *team-work*-julkaisut tavallisesti ovat. Mutta tekijän täytyy perusteellisesti hallita koko tutkimusalansa, jotta tulos olisi kaikin puolin kelvollinen. Y. H. Toivonen on tunnetusti mitä vaativimmat kansainväliset mitat täyttävä etymologi, jolla on kauan ollut kiistaton johtajan asema urallaisen kielentutkimuksen alalla. Jo ylioppilaana, Heikki Paasosen oppilaana ja E. N. Setälän apulaisena ollessaan Toivonen alkoi tässä aikakauslehdessä julkaista sananselityksiään, joista ensimmäinen koski suomen *uksi* ja unkarin *ajtó* sanoja; se painettiin v. 1916. Sen jälkeen hän on kuulunut Virittäjän ahkerimpiin ja arvovaltaisimpiin kirjoittajiin. Tutkielmasarjassaan »Etymologisia huomioita» hän on tähän mennessä valaissut 130:n suomen ja sukukieltem-

me sanan historiaa. Toivosen toinen tärkeä kirjoitussarja, Finnischesch-ugrische Forschungenissa ilmestynyt »Wortgeschichtliche Streifzüge», on nyttemmin ennättänyt 189:nteen numeroonsa. Lisäksi on muistettava hänen lukuisat muut sana- ja äännehistorialliset artikkelinsa, joita on painettu mm. Suomalais-ugrilaisen Seuran julkaisusarjoihin, »Suomi»-kirjaan, »Nyelvtudományi Közleményekkiin», »Ungarische Jahrbücheriin» ja viimeksi mainitun jatkajaan »Ural-Altäische Jahrbücheriin». Toivonen on kehittänyt tutkimusmetodinsa vielä paljoo kriittisemmäksi kuin hänen opettajansa, ja tämä varma ja selkeä menetelmä on johtanut luotettaviin ja kauniisiin tuloksiin, joita kielimiesten lisäksi muillakin tieteenaloilla liikkuvat tutkijat kiitollisina käyttävät hyväkseen maamme rajojen ulkopuolellakin. Kun Suomen Akatemia perustettiin, professori Toivosesta tuli itseoikeutetusti sen jäsen, sillä onhan selvää, että suomella ja sen sukukielillä täytyy maamme korkeimmassa kulttuuri-instanssissa aina olla oma mahdollisimman arvovaltainen edustaja.

Setälän aikana ei edes yllä mainittua laajaa ainekeruutyötä ehditty saada lähimainkaan päätökseen eikä lopullisen käsikirjoituksen laatimista ollut aloitettukaan. »Suomen kielen etymologinen sanakirja» on siis nimenomaan Y. H. Toivosen käsialaa. Ken hiukankin on perehtynyt etymologiseen tutkimukseen ja itse sitä harjoittanut, tietää erinomaisesti, minkä tavattoman työn ja vaivan tulos yksi ainoakin sananselitys useimmiten on, mikäli se tosiaan on *etymos*, 'todellinen, aito', eikä mikään perustelematon mieleenjohtuma. SKES:n artikkeleita kirjoittaessaan tekijä on tietenkin voinut omien tutkimustulostensa lisäksi käyttää hyväkseen ensinnäkin muiden

kielten etymologiaa käsikirjoja. Buzenzin ja Otto Donnerin seitsemän vuosikymmenen takaisista vertailevista suomalais-ugrilaisista sanakirjoista ei enää ole sanottavaa hyötyä. Vain vajaat viisi prosenttia kieleemme sanoista on sellaisia, joille voi löytää vastineen etäisestä unkarista, joten tämänkään kielen etymologiset sanakirjat, suurisuuntainen, mutta vasta aakkoston alkupäästä selvinnyt »Magyar Etymologiai Szótár» ja Géza Bárczin varsin harrastelijamainen »Magyar szófejtő szótár», eivät auta kovinkaan pitkälle suomen kielen sanaston alkuperän ja historian selvittelyä. Enemmän hänelle sittenkin on merkitystä sellaisilla teoksilla kuin Elof Hellquistin »Svensk etymologisk ordbok», Hjalmar Falckin ja Alf Torpin »Etymologisk ordbog over det norske og det danske sprog», Alf Torpin »Nynorsk etymologisk ordbok», Friedrich Klugen ja Alfred Götzen »Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache», Erich Bernekerin »Slavisches etymologisches Wörterbuch» ja Max Vasmerin »Russisches etymologisches Wörterbuch». — Kymmeneen nousee niiden koti- ja ulkomaisten tiedemiesten luku, jotka ovat tutkimuksissaan käsitelleet sanastomme vaiheita. »Heidän ansioitaan suuri osa tämän kirjan sisällöstä on ollut asiallisesti valmiina ja kaivannut vain etymologiseen sanakirjaan sopivan muodon antamista», toteaa Toivonen vaatimattomasti teoksensa alkulauseen lopulla. Taidokkaasti hän onkin supistanut omansa ja muiden tutkijain joskus jopa monikymmensivuiset kirjoitelmat lyhyiksi, täsmällisiksi artikkeleiksi. Mutta hän ei ole suinkaan tyytynyt lyhennellen kopioimaan muiden työn tuloksia, vaan jokainen kirjallisuudessa esiintyvä etymologia on joutunut kaikinpuolisen tiukan kritiikin alaiseksi: sana on ase-

tettu oikeaan paikalliseen ja ajalliseen ympäristöönsä ja tarjona olleista ratkaisuista on valittu onnistunein. Tu-loksena on tällöin varsin usein ollut se, että SKES:n artikkeli kulkee aivan eri latuja kuin muiden tutkijoiden tähän mennessä esittämät sananselitykset, kuten jäljempänä tulemme huomaamaan. Ainutlaatuisen laaja ja syvälinen asiantuntemus on tässäkin suhteessa luonteenomaista tälle teokselle, kuten Toivosen varhemmallekin tuotannolle. Tekijä on tarkasti seulonut myös omia aikaisempia etymologioitaan, vaikkei niissä muiden silmillä katsoen ole ollut paljonkaan sanan sijaa. — Vasta aakkosellisen hakuteoksen kirjoittaja on joutunut toteamaan, kuinka varsin moni äidinkielemme sana on tähänastisessa etymologisessa kirjallisuudessa joko sivuutettu vain ylimalkaisesti mainiten tai jäänyt kerrassaan huomiota vaille. Tällaisten aukkojen täyttäminen on epäilemättä usein ollut sangen työlästä, kun asianomaisesta sanasta on monesti täytynyt ryhtyä kesken kaiken keräämään lisämateriaaliakin, kuten tekijä alkulauseessa mainitsee. Mikään etymologinen sanakirja ei tosin liene suunniteltukaan niin »täydelliseksi», että se sisältäisi kielen kaikki sanavarat. Niinpä Toivosen teoksenkin ensimmäisestä osasta puuttuu kuutisenkymmentä varsin keskeistä nykysuomen yleiskielen *a-*, *h-*, *i-*, *j-* ja *k-*alkuista sanuetta. Vain suhteellisen vähäinen määrä näistä on sellaisia, joita ei joskus olisi käsitelty tie-teellisessä kirjallisuudessa. Varsin pätevät syyt ovat varmaan estäneet tekijää ottamasta ollenkaan mukaan noita selitysyrittäjiä ja koko sanojakaan, esim. *huntuu*, jolle hän itse on väitöskirjassaan (FUF XIXs. 114) esittänyt — tosin epäroiden — etävastineita lapista ja ostjakista asti. Erityisesti etsimättä lukija ei varmaan tule juuri

kiinnittäneeksi huomiota noihin pois jätettyihin sanoihin, sillä siksi paljon kiintoisaa jo tämä teoksen ensimmäinenkin osa tarjoaa. Ammattimies löytää siitä ilokseen ja tyydytyksekseen runsaasti uusia osuvia oivalluksia tai saa tervetulleita virikkeitä ryhtyä omasta näkökulmastaan tutkimaan avoimeksi jätettyjä ongelmia. Maallikolle kirja on kerrassaan ehtymätön aarreaitta. Kielemme, kansamme ja koko Suomen heimonkin menneisyys alkaa nyt avautua aivan uudella tavalla. Suomen sanat puhuvat teoksessa ikään kuin tyystin toista kieltä, kuin olemme tavallisissa oloissa tottuneet kuulemaan. Tutkijan lampun niitä valaistessa ne kertovat omalla mielenkiintoisella ja vakuuttavalla tavallaan esivanhempiemme jokapäiväisistä askareista, heidän ajatusmaailmastaan ja uskomuksistaan, heidän naapureistaan ja kehityksestään vuosituhansien takaisesta muinaisuudesta nykypäiviin asti. »Suomen kielen etymologinen sanakirja» on yleisen kansalaissivistyksen kannalta erinomaisten tervetullut ja tärkeä teos, ja juuri sen vuoksi se on kirjoitettu ja julkaistu suomeksi eikä millään suurella sivistyskielellä, vaikka se on välttämätön, ahkeraan käyttöön joutuva hakuteos ei ainoastaan meikäläisille ja muukalaisille fennisteille, fennougristeille ja uralisteille, vaan myös mm. germaanisten — nimenomaan skandinaavisten —, balttilaisten ja slaavilaisten kielten tutkijoille. Kirjan aarnioihin syventyminen yksityiskohtia myöten vie runsaasti aikaa sellaiseltaakin lukijalta, joka jonkin verran tuntee kielemme tähänastista etymologista tutkimusta. Tyydyttäköön seuraavassa mainitsemaan vain jokusista yleisistä ja ensi näkemältä silmiin osuneista seikoista.

»Suomen kielen etymologisen sanakirjan» 204-sivuinen ensimmäinen osa

käsittää lähes 1650 hakusanaa, *aajasta knaappuun*, siis likimäärin aakkostomme alkukolmanneksen. Kirjassa selityksensä saaneiden suomen sanojen määrä kohoaa kuitenkin äsken mainittuun verrattuna moninkertaiseksi sen johdosta, että useimmat artikkelit sisältävät kokonaisen sanueen, joskus tavattoman laajankin, kuten esim. *ala, asea*, kieltoverbi ja pronominivartalo *e-, elää, erä, esi, ikä*, pronominivartalo *jo-*. — Hakusanoina on yleis- ja kirjakielimme ainesten lisäksi ensinnäkin melkoinen määrä kansanmurteidemme ja vanhojen runojen varoja, pitkälti kolmattasataa sellaista murreksanaa, joita ei sisälly »Nyky-suomen sanakirjaan». Useimmat noista tämänhetkisen yleiskielen kannalta oudoista sanoista esiintyvät kylläkin vanhemmissa sanakirjalähteissämme, Schroderuksen, Jusleniuksen, Gananderin, Renvallin tai etenkin Lönnrotin muistiinpanemina, mutta kolmisenkymmentä SKES:n ensimmäisen osan murreksanaa lienee ensikertalaisia varsinaisessa painatussa leksikossa. Sellaisia ovat esim. *aappo, aarmitsa, aatti, ahelmus, aito* 'porolauman lummeen polkema tie', *ajo* 'niittyraivio', *aurikko, autsi, hakkinen* 'kuhilas', *haspeli, hui* 'puola', *junkku, juomu* 'suolaheinä', *jäminä* 'Lycopodium', *kaavi* 'seiväs', *kaitsa, kappa* 'valkoporo', *kaussi, kautias, kisma* ja *kitsi*. Monille näistä juuri Toivonen on ensimmäisenä esittänyt alkuperän selvityksen. — Vanhan kirjasuomen varoista on valittu koko joukko jo ajat sitten käytöstä hävinneitäkin sanoja, kuten mm. *afradi, arkkeli*, useat kirjan *f*-alkuiset sanat, *haltta* 'kammitsa', *hengisti, herjunsuni, himmurtai, jäärti, klippinkki* ja monet muut *kl-* ja *kn-*alkuiset substantiivit ja verbit. — Paikan- ja henkilönnimiä on otettu mukaan suhteellisen vähän, jos vertaa esim. Helliqistin ruotsin kielen etymologiseen

sanakirjaan. Paikannimistä ovat SKES I:een päässeet vain *Ahvenanmaa, Eesti, Häme, Kainuu, Karjala* ja *Kemi* (s. v. *kemi*) — mutta ei esim. *Inkeri* —, henkilönnimistä pelkästään kotimaisen muinaisrunouden ja mytologian piiriin alkuaan kuuluneet *Ahti, Ajattara, Ilmari(nen), Joukahainen, Jumi, Kaleva* (ja *Kalevala*) ynnä germaanisiperäiset *Junkkari* ja *Kerttu*, jotka tunnetusti esiintyvät appellatiiveinaakin. — Kuten jo yllä olevista esimerkeistä on ilmennyt, hakusanoina saat- taa olla myös varsin nuoria nimenomaan ruotsalaisia lainasanoja ja useimmiten ruotsin kautta meille vaeltaneita yleiseurooppalaisia kulkusanojakin, vaikka varsinaiset vierasperäiset sivistyssanat on yleensä jätetty pois. Mukaan ovat päässeet mm. osaksi jo vanhan kirjakielimme käytämät tai vaiheiltaan sangen kiintoisat *akaatti, akatemia, alkoholi, almanakka, aloe, barbaari, biblia, hamppu, humala, inkivääri, jumpru, kahveli, kahvi, kalkkuna, kanalja, kapituli, kardinaali, keisari, kenraali* ja *kisälli*, jopa esim. *arendaattori, dynamiitti, flanelli, frakki, halloo, hantteerata, henkari, huilata, huusholli, kalossi, karamelli* ja *kiikari*. Ehkäpä tähän seuraan olisi voitu kelpuuttaa lisäksi ainakin *aari, ansari, appelsiini, haaveri, hehto, hirssi, hotelli, kaakao* ja *kaakeli*? — Tietoisen kielenkehittelyn luomia uudissanoja ei SKES:n alkuosasta juuri tapaa hakumuotoina. Sellaiset kuin *juna, kaasu* ja *kerho* ovat kylläkin omina hakusanoinaan, mutta nehan ovat alunperin kansankielen termejä, jollaisina niitä on tässä kirjassa lähinnä käsitelty. Sen sijaan Toivosen teoksesta ei löydä esim. Lönnrotin sepitelmiä *aakkoset* ja *kerake* eikä Reinhold von Beckerin käytäntöön ottamaa *kartiota*, jne. (Melkoinen määrä keskeistä uudissanastoamme mainitaan kyllä sepittäjiineen asianomaisten kantasano-

jen kohdalla johdannaisten joukossa; esim. Kilpisen *esine* s.v. *esi-*, *henkilö* ja *henkinen* s.v. *henki*, Antero Vareliuksen *itse* s.v. *itse*; *kirja* artikkelissa esiintyy monenkin sanasepän luomuksia: Juteinin *kirjapaino*, Lönnrotin *kirjallisuus*, Gottlundin *kirjasto* ynnä Kilpisen *kirje* ja *kirjailija*; *kirjainta* lienee ensimmäisenä käyttänyt E. A. Ingman.) — Toivonen ei ole kaihtanut ottamasta tarkastelun alaiseksi myöskään onomatopoeettista ja deskriptiivistä sanastoameetta, joka nyt muuten varsin usein osoittautuu kielemme oman erikoiskehityksen kautta paljonkin vanhemmaksi. Jo tähän teoksen ensimmäiseen osaan sisältyy sängen runsaasti affektipitoista sana-ainesta, mm. sellaiset verbit kuin *aimottaa*, *anmua*, *hinkua*, *hoilata*, *humata*, *hymistä*, *hytistä*, *hyöriä*, *häilyä*, *hälistä*, *ikittää*, *jankata*, *jylstä*, *jymistä*, *jyskää*, *järsiä*, *kahista*, *kahmata*, *kaikua*, *kajata*, *kakoa*, *kalkata*, *karjua* ja *kiljua*, nominit *hülpa*, *kaak-kuri*, *kaarne*, *kahara*, *kihara* ja *kakka* ynnä interjektiot *ah*, *aha*, *ai*, *hoi*, *hui* ja *hyi*. — Hakumuotona käytetään tietenkin tavallisimmin kunkin sanueen kantasanaa, jonka jälkeen luettelaa mahdolliset rinnakkaismuodot, yleisimmät tai kielihistoriallisesti kiintoisimmat johdannaiset sekä joskus myös yhdyssanoja. Toisinaan voivat johdannaisetkin olla itsenäisinä sana-artikkeleinaan, esim. *ajatella*, *arvo*, *ase*, *asu*, *asua*, *auki*, *avara*, *eittää*, *eno*, *haaska*, *hangas*, *hanko*, *ikävä*, *ilman*, *isäntä*, *kastaa*, *kaste*, *kattaa*. Tällöin on aina huomautettu asianomaisesta kantasanasta. Mikäli johdannainen äänneasultaan siinä määrin poikkeaa kantasanastaan, että yhteenkuuluvuutta on ensi näkemältä vaikeahko havaita, johdannainen on usein mainittu erikseen hakumuotona ilman selityksiä ja siitä on viitattu kantasanaan, esim. »*ahde* ks. *ahtaa*», »*ennus* ks. *ensi*». Eritoten maallikkojen tar-

peita ajatellen tällaisia viitteitä olisi saanut olla runsaamminkin, sillä nyt moni sana on aivan kuin piilossa etsijän silmiltä. Tottumaton teokseen turvautuja ei ehkä ilman viitettä huomaa hakea esim. *alankoa*, *alasin*ta ja *alusta ala* sanan kohdalta, *hedelmää heitiä* sanan yhteydestä tai *kannasta kanta* artikkelista. Edelleen mm. seuraavat johdannaiset tai sukulaismuodot tuntuivat ansainneen oman lyhyen viitteensä: *ajakka* (on nyt vain s.v. *Ajattara*), *ampainen* (*ampua*), *ane* (*anoa*), *ape* (*appaa*), *aste* (*astua*), *auer* (*aura*), *halata* (*halu*), *imarre* (*imellä*), *haimi* (*aimottaa*), *jana* (*juoni*), *julistaa* (*julkea*), *juova* (*juoma*), *järkäle* (*järky*), *kalteva* (*kallas*), *kampura* (*kampela*), *kannikka* (*kanta*), *karkelo* (*karata*), *karvaso* (*karvas*), *kettu* (*kesi*), *kidus* (*kita*), *kirvinen* (*kiuru*). Tällaiset pikkuseikat voi tietenkin helposti ottaa huomioon esim. teokseen liitettävissä indekseissä ja kirjan uusissa painoksissa. — Yhdys-sanoista vain eräät keskeisimmät ja kiintoisimmat ovat saaneet oman erillisen artikkelinsa, esim. *arkkipiispa*, *elohiiri*, *helatorstai*, *huhtikuu*, *jukopuu*, *kaamo(s)aika*, *kanttaanpyhä(t)*, *katinlyöppi*, *keskiuikko*, *kestikievari*, *kiirastuli* ja *kitsepuu*.

Jos vertaa SKES:aa hakusanastoltaan vaikkapa Hellquistin »Svensk etymologisk ordbokiin», voi ensinnäkin todeta viimeksi mainitun sisältävän suhteellisesti melkoista vähemmän varsinaisia kansankielen aineksia, murre sanoja. Siitä puuttuvat esim. substantiivit *hysko* ~ *huosko*, *ina* ~ *ena* ja *ispin*, joista ovat peräisin meidän *hoska*, *ina* ja *ispinä*. Hellquist on kiinnittänyt päähuomiensa ruotsin yleis- ja nimenomaan kirjakieleen. Hän on ottanut mukaan ja selittänyt tarkoin mm. varsin nuoretkin kirjalliset lainat sekä suuren määrän paikan- ja henkilönnimiä (jopa *Jesus*). Jos Toivonenkin olisi menetellyt näin,

hänen teoksensa olisi helposti paisunut huomattavasti nykyistään laajemmaksi. Mutta sitä tekijä ei suinkaan ole halunnut, vaan hän on päinvastoin joka suhteessa pyrkinyt tilan säästämiseen ja lyhyteen.

Niinpä itse SKES:n sana-artikkeleille on luonteenomaista täsmällisyys ja lyhyys. Harvoin on sentään voitu selvittää vain rivin mittaisella toteamuksella, sellaisella kuin esim. »*kitsi* (Ruija) 'kili' < IpN *gic'ce*, L *kihhtsé id.*» tai »*hilleri* < nr. *üller*, *hiller*, nt. *ilder* jne.». Mutta myös laajoissa, yli koko kielikuntamme ulottuvissa tai vieraitakin kulttuuripiirejä sivuavissa selityksissä esitystapa on selkeä, tiivis ja rönsyilemätön, kuten vuosikymmeniä sarkaan viljelleen mestarin käsi-alalta on odotettavissakin. Kukin sana saa silti osakseen riittävän monipuolisen esittelyn. Niinpä johdannaisten lisäksi on varsin usein mainittu kunkin sanan käyttöä valaisevia murre-esimerkkejä, sananparsia, otteita kansanrunoista tai vanhasta kirjallisuudesta, jopa sukukieltenkin fraseologiaa. Tarkattakoon tässä mielessä esim. artikkeleita *aaja*, *aittua*, *auvo*, *ehto*, *epakko*, *hakara*, *hata*, *hattara*², *hauska*, *havi*, *helppo*, *hiukka*, *horkko*, *huikea*, *hullata*, *inistä*, *irta*, *jumi*, *järki*, *kahi* ja *Kaleva*. Havainnollista esimerkkiaineistoa tekijällä on ollut kerättynä paljoa runsaammin, kuin on voitu lopulliseen sanakirjaan ottaakaan. Tämä käy selvästi ilmi, jos vertaa teosta niihin näyteartikkeleihin, jotka Toivonen julkaisi tässä aikakauskirjassa 17 vuotta sitten. Tilan säästämiseksi on valitettavasti ollut karsittava kiintoisia esimerkklauseita mm. *ahku*, *aisti* ja *hengisti* sanojen kohdalta. (Näyteartikkeleita on muutenkin muokkailtu ja lyhennetty, esim. eräitä poleemissävyisiä lausumia joko kokonaan poistettu tai lievennetty sekä monia hyödyllisiä äännehistoriallisia

ja semanttisia selityksiä jätetty ottamatta mukaan.) — Prof. Toivonen on aina vireästi harrastanut suomenkielisten kansojen muinaisuskoon ja vanhaan kansanrunouteemme sekä myös etnografiaan ja kulttuurihistoriaan liittyvien moninaisten mielenkiintoisten ongelmien pohdintaa kielihistorian valossa. Nämä hänen harrastuksensa ilmenevät lukuisista SKES:nkin artikkeleista, sellaisista kuin *Ajattara*, *hiisi*, *horna*, *huu*, *ihtiriekko*, *itse*, *joulu*, *jumi*, *kaave*, *Kaleva*, *kalma* ja *katkiainen*.

Äännehistorian suurta merkitystä etymologisen tutkimuksen vankkana perustana prof. Toivonen on usein tähdentänyt. Hän onkin niitä varsin harvoja tiedemiehiä, jotka yksityiskohtia myöten ovat perehtyneet vertailevaan uralilaiseen äänneoppiin. Lähinnä prof. Erkki Itkosen perustanlaatuisten tutkimusten ansiosta on suomalais-ugrilaisen vokaaliston historia päässyt viimeksi kuluneen vuosikymmenen aikana varmalle pohjalle. Tämän johdosta usea kielikuntamme vertailevan äänneopin ongelma on selvinnyt ja vanhoja sanarinnastuksia on täytynyt tarkistaa. Moni varmanlaiseltakin näyttänyt etymologia on pitänyt juuri äännehistoriallisista syistä kokonaan hylätä tai ainakin osoittaa epävarmaksi. Tämä ilmenee selvästi SKES:n ensimmäisestä osasta: lukuisia vanhoja tuttuja sananselityksiä etsii sieltä turhaan, ja monet miltei joka sivulla tavattavista kysymysmerkeistä johtuvat nimenomaan siitä, että esitettyä yhdistelmää ei voida pitää äännehistoriallisessa suhteessa täysin moitteettomana. Niinpä Toivonen ei enää varauksetta yhdistä *ahoa* eräisiin permalaisten kielten sanoihin, kuten hän teki väitöskirjassaan (FUF XIX s. 56), ei myöskään *atulaa*, *ketoa* ja *katkata* sanuetta totunnaisiin etävasti-neisiinsa eikä *kasaa* unkarin *hegy* sa-

naan (vrt. mt. ss. 56, 66, 122 ja 140). Monin paikoin tekijä nimenomaan huomauttaa sanayhdistelmien äännteellisistä vaikeuksista. *Ehloota* on yleensä totuttu pitämään vanhimpaan perusanakerrostumaamme kuulvana (ks. esim. Hakulinen SKRK II s. 30), mutta Toivosen mielestä vain ims. ja lp. sanojen yhteenkuuluvuus on täysin varma. (Vielä näyteartikkeleissa, Vir. 1938 s. 339, hän liitti näihin — tosin epäröiden — myös alkuaan Setälän esittämät tšer., obin-ugr. ja sam. sanat.) Kirjoittajan terävä kriittisyys äänneopillisten seikkojen suhteen käy erinomaisesti ilmi myös laajahkosta *hapan* artikkelista. *Hyppyinen* on tosin selitetty suom.-ugrilaisiksi Wichmannin aikoinaan (FUF XI s. 244) esittämällä tavalla, mutta artikkelin lopussa on huomautettu etymologian epävarmuudesta. Wiklund yhdisti ims. *impi* sanueeseen lp. *oab'ban*, ja Toivonenkin on varhemmin tämän yhdistelmän hyväksynyt (Suomi V: 2 s. 369), mutta nyt hän tuomitsee rinnastuksen »äänteellisten vaikeuksien takia» hylättäväksi. *Jälsi* sanaa Paasonen (Beitr. ss. 91, 270) piti varmasti uralilaisena, mutta Toivonen nyt enintään suom.-permalaisena. Niinikään uralilaiseksi otaksutun *kahmalon* (viimeksi Collinder, Fenno-Ugric Vocab., s. 22) Toivonen haluaa erottaa keskenään yhteen kuuluvista etäsukukielten sanoista. Ims. *kesi* sanueella on hänen uusimman käsityksensä mukaan varmat vastineet vain lapissa ja mordvassa, kun taas eräät vanhastaan näihin rinnastetut permalaisten kielten ja vogulin sanat on äännteellisistä syistä pidettävä aivan erillään (Collinderin mielestä, FUV s. 88, sana on suom.-ugrilainen). — Tässä vain muutamia esimerkkejä niistä tapauksista, joista Toivonen SKES:n alkulauseessa mainitsee seuraavasti: »Kysymysmerkki on useim-

miten saanut esittää allekirjoittaneen epäilevää suhtautumista johonkin aikaisemmin esitettyyn käsitykseen tai tarjolla oleviin selitysmahdollisuuksiin. Vain milloin kyseessä on ollut jokin yleisesti tunnettu ja hyväksytty mielipide, joka allekirjoittaneesta on tuntunut hylättävältä tai kovin epävarmalta, on siitä huomautettu.» Hän jatkaa: »Täysin mahdottomalta tuntuva etymologinen selityskoe on usein jätetty kokonaan mainitsematta». Jokin esimerkki tästäkin. Sm. *arvon* etävastineiksi ei enää mainita md. *arsé-* ja syrj. *art(al)-* 'ajatella' sanoja. SKES:n mukaan *haastaa* lienee palauttavissa vain ims. yhteisaika n; on siis jätetty pois rinnastus lpI *šišteð* verbiin (SUSA XXXII: 3 n:o 400 ja Studia Fenn. I: 2 s. 180). *Haihtua* sanuetta Wichmann piti suom.-ugrilaisena (FUF XI s. 186), Paasonen peräti uralilaisena (Beitr. s. 135), mutta Toivosella ei ole koko tätä sanaa, joka lieneekin *haja* vartalon johdannaisia, kuten Hakulinen on maininnut (SKRK I s. 263). SKES:ssa on ims. *hanki* sanalla vastine pelkätään lapista, sekin epävarmaksi leimattu, vaikka Setälän mielestä pesye olisi uralilainen (SUSA XXX: 5 s. 39; samoin myös Turunen, Kalev. sanak., s.v.). Sekä Setälä että Paasonen ja vielä tänä vuonna Collinder (FUV s. 14) ovat pitäneet *hapsi* substantiivia varmimpiin uralilaisiin sanoihin kuuluvana, mutta Toivosen mukaan se ei ehkä palaudu myöhäis-kantasuomeenkaan. Ainoastaan itämerensuomen piiriin rajoittuvat SKES:n artikkeleista myös mm. *hekkua*, *hepo* ja *hukka* joiden sanojen iän eräät aikaisemmat tutkijat ovat kritiikittömästi ulottaneet aina suom.-ugr. kauteen, jopa edemmäksikin (*hukka*). Niin ikivanhaa perua ei varmasti myöskään ole *järvi*, vaikka Wichmann (Vir. 1921 s. 103) rinnasti tähän suom.-volgalai-

seen substantiiviin erään samojedin adjektiivin. *Kaivata* sanan kohdalta on SKES:ssa syystä jätetty pois vanha vertailu unkarin *kíván, kévén* verbiin, joka nyt on — tosin epäröiden — siirretty s.v. *kieva*. *Kajata* 'heijastaa' verbin johdannaisten joukossa mainitaan *kajastaa* ja *kajo*, joita mm. Lehtisalo (FUF XII s. 14) ja epäröiden Collinder (FUV s. 21) ovat pitäneet uralilaisina, mutta joiden deskriptiivis-onomatopoeettinen luonne pakottanee luopumaan tästä otaksu-
masta, kuten Mägistekin on arvellut (Comm. Balticae I/1953 ss. 119—122). *Kansan* etävästineiden joukosta on jätetty pois unk. *házas* 'puoliso', joka lieneekin johdannainen sanasta *ház* 'talo'. Omista aikaisemmista etymologioistaan Toivonen on hylännyt myös *ketka* adjektiivia koskevan (FUF XIX s. 124), eikä tätä deskriptiivistä sanaa ole ollenkaan SKES:ssa. *Kivi* artikkelista on syystä jätetty pois Setälän (SUSA XXX: 5 s. 87) tähän kuuluviksi suuresti epäröiden esittämät samojedin sanat, jotka ovat tyystin eri alkuperää. — Toivonen on siis ollut erittäin kriittillinen viljellysään teoksessaan ahkerasti kysymysmerkkejä ja suorittaessaan poistoja. Paikoitellen hän on voinut olla ehkä liiankin kriittillinen, mutta toisaalta hän olisi saattanut panna jokusen kysymysmerkin lisäksi, mm. *ahtaa* artikkelissa tšer. *optem, optas'* muotojen sekä s.v. *kerjätä* mainittujen permalaisien kielten verbien eteen. Äänne-
teologisista syistä olisi niinkään voinut jättää *haava* substantiiviin nyt epäröiden rinnastetut md. ja tšer. verbit sekä *julman* samoin epävarmoiksi osoitetut perm. vastineet kokonaan pois (vrt. E. Itkonen FUF XXXI ss. 160, 166). Samalla tavoin olisi ollut syytä menetellä *kiiski* artikkelissa mainituille ostj.-sam. kalanimille (jotka merkitsevät 'ahventa' ja ovat z:illisiä).

— Äänne-
teologisista puheen ollen todet-
takoon lopuksi, että SKES:ssa on lu-
kijan tervetulleina opasteina siellä
täällä myös rekonstruoituja kantakiel-
ten muotoja, mm. kantasuomalaisia
tai peräti suomalais-ugrilaisiakin (ks.
esim. *aisa, ajaa, aurinko, autuas, haahka,*
halla, hapán, harmaa, hiha, hioa, hyvä,
Häme, ilmnen, jumala, jyvä, ketvä), ynnä
äänne- ja johto-opillisiä selityksiä ja
huomautuksia (esim. s.v. *asia, auki,*
harsia).

Äännehistoriallisen puolen ohella
Toivonen on tietenkin kaiken aikaa
kiinnittänyt suurta huomiota myös
semanttisiin seikkoihin. Pantakoon
tässä suhteessa merkille mm. seuraavien
SKES I:n sanojen selitykset: *hanka, hattara*², *horna, huosia, kaiha* ja
kaihi (kahdesta viimeksi mainitusta
vrt. Nirvin äskettäistä laajaa esitystä:
Suomi 107: 1 ss. 58—83). Avarasta
uralilaisesta perspektiivistä sanastom-
me vaiheita tarkastellessaan prof. Toi-
vonen ei läheskään aina ole voinut
asettua kannattamaan niiden tutkijoi-
den mielipiteitä, jotka parin viime
vuosikymmenen kuluessa ovat suomen
ja lähisukukieltä pohjalta varsin
mielenkiintoisella tavalla selvitel-
leet samantista tietä tapahtunutta sa-
nastomme kasvua. Ks. esim. SKES:n
hakusanoja *aamu, aave, asia, haastaa,*
halu, havaita, huoma, jälki, järki, kieltää,
mutta toisaalta mm. *aimottaa* ja *hapla*.
Varsinaista polemiikkaa ei SKES:ssa
juuri esiinny kiistanalaisten semant-
tistenkaan kysymysten osalta, mutta
tekijän kanta ilmenee selvästi paitsi
äskän mainituista artikkeleista myös
siitä, että teoksesta puuttuvat mm.
sanat *hassu, huhu, huuma* ja *hönkä*, joi-
den omapohjaista semeemihistoriaa
on laajastikin käsitelty kirjallisuudessa
(prof. Hakulinen). Toisinaan Toivo-
nen on tällaisten sanojen kohdalla
maininnut parikin selitysmahdolli-
suutta. Niinpä hän vertaa *katkera* ad-

jektiivisiä (karj. *katškera*) ensiksi eräisiin lp., tšer., votj. ja ostj. nomineihin aivan samoin kuin jo affrikaattatutkimuksessaan (FUF XIX s. 122; ostj. sanaa siinä ei vielä ole), mutta SKES:ssa hän on nyt lisäämällään kysymysmerkillä osoittanut tämän entisen etymologiansa ainakin jossain määrin epäilyksen alaiseksi ja lisännyt huomautuksen: »Ims. sana voi kuitenkin olla *katku* sanan johdannainen». — Jo varhemmin todettiin, ettei SKES:ssa mainita *haihtua* verbiä *haja* vartalon johdannaisten joukossa. Teoksessa ei myöskään esiinny esim. seuraavia nykykielen kannalta yleisiä johdannaisia: *heilakka*, *heila* (kuuluu *heilua* sanueeseen), *hillitä* (? *hilja*, vrt. Hakulinen SKRK II s. 67), *hivellä* (*hioa*), *huolla* 'surra; mennä naimisiin' (*huoli*, vrt. Nirvi, Suomi 107: 1 ss. 20—47), *hyöky* (*hyökätä*), *kahakka* (*kahista*, vrt. Hakulinen SKRK I s. 170), *kauhtaista* 'vetäistä, tempaista' (*kauhdata*).

Kielemme perusanastoa koskevista SKES I:n artikkeleista on melkoinen määrä sellaisia, joissa suomen sanalle on tähänastisten lähteiden mukaan voitu osoittaa vertauskohtia pelkästään lähisukukielten piiristä. Näistä etymologioista saattaa tietenkin yksi ja toinen tulevaisuudessa osoittautua myöhäiskantasuomen kautta vanhemmaksikin, kun esim. mordvasta aletaan saada käytettäväksi runsaammin leksikaalista materiaalia. — Etäiseen suomalais-ugrilaiseen aikaan palautuvat suomen *a—ki*-alkuisista sanoista prof. Toivosen mielipiteen mukaan melkoisen varmasti seuraavat 44: *ahtaa*, *ajaa*, *ammentaa*, *antaa*, *appi*, *aro*, *arvo*, *avata*, *erä*, *esi*, *haahka*, *hama*, *harva*, *he*, *hiiri*, *horma*, *hupa*, *hän*, *ien*, *iho*, *ikä*, *ilma*, *itse*, *jalka*, *joutsen*, *juka*, *juntu*, *juoda*, *jyvä*, *jänkä*, *jää*, *jääda*, *jäähtyä*, *kajota*, *kasi*, *kauka*, *keri* 'kehä', *keri* 'tuohi', *kerjätä*, *keso*, *kierä*, *kiskoa*, *kitua*

ja *kivi*. Jossain suhteessa epävarmoja suom.-ugr. tapauksia kirjassa on lisäksi 40, niiden joukossa esim. sellaiset kuin *anoa*, *ati*, *halpa*, *hanka*, *henki*, *hermo*, *hetki*, *hintaa*, *hyppynen*, *hyvä*, *häkä*, *itää*, *jyrsiä*, *jälki*, *kalvo*, *kangar*, *kanta*, *kaski*, *kavuta*, *kerkeä*, *kerä*, *keski*, *kietao*, *kireä*, *kiro*, *kisa* ja *kita*. Tästä 84 sanapesyteen parvesta erottuu heti muutamia uusia tulokkaita, mutta toisaalta siitä puuttuu eräitä vanhoja tuttuja. Niinpä *ampua*, jota Wichmann piti (FUF I s. 192) suom.-ugrilaisena, on Toivosen mukaan enintään suom.-permalaiselta ajalta. Samoin myös *ehtiä*, joka vielä Collinderin mielestä (FUF ss. 76—77) palautuu sgr. kautteen. *Ankara* sanalle Toivonen esittää etävastineen vain lapista, senkin epäroiden; Wiklundin vanha hypoteesi (SUST X: 1 s. 137) adjektiivin suom.-ugrilaisuudesta (jonka mm. Turunen mainitsee, Kalev. sanak. s.v.) on siis hylätty. — Collinder luettelee »Fenno-Ugric Vocabularyssaan» 58 *a—ki*-alkuisista suomen sanaa, jotka hänen mielestään on katsottava suom.-ugr. kaudelta periytyviksi. Niiden joukossa on muutamia sellaisia etymologioita, jotka Toivonen on teoksessaan syystä hylännyt. Mutta toisaalta Collinderin luettelosta puuttuu melkoinen määrä SKES:ssa varsin sitovasti suom.-ugrilaiseksi osoitettua sanastoamme, äsken mainituista mm. *erä*, *haahka*, *harva*, *juka*, *jääda*, *kasi* ja *kiskoa*. — Ei ole ainoastaan todennäköistä, vaan aivan ilmeistä, että varsin moni tähän saakka suom.-ugrilaisena pidetty suomenkin sana ennen pitkää osoittautuu vielä vanhemmaksi, peräti uralilaiselta kaudelta periytyväksi, kunhan samojedikielistä saadaan nykyistä runsaammin vertailuaineistoa. SKES I:n mukaan kuuluvat kielemme vanhimpaan, uralilaiseen perusanakerrostumaan melkoisen varmasti seuraavat 27 aakkoston alkupään sanuettamme:

ahkio, aivo, ala, asea, askel, kieltoverbi *e-*, pron.-vartalo *e-*, *elää, emä, imeä, isä, jakaa, joki, jousi, jänne, kadota, kaha, kaksi, kala, kalin, kalma, kanta, katku, kehä ja kieli*. Tavalla tai toisella epävarmoja on lisäksi 24, mm. *aamu, alkaa, anoppi, enä, häntä, ihminen, imelä, into, jotka, järeä, jäsen, kainalo, kamara, kata, keittää, ken ja kepeä*. Varmaksi katsottavan uralilaisen sanastomme osalta Toivosen ja Collinderin mielipiteet käyvät paremmin yksiin kuin suom.-ugrilaisten aineiden puheena ollessa. Erinäisten detaljien suhteen näiden tutkijoiden käsitykset tosin eroavat toisistaan, mutta niihin seikkoihin ei tässä yhteydessä ole syytä lähemmin puuttua. Tulkoon sentään todetuksi, että Collinder otaksuu *imeä* verbin mahdollisesti imitatiiviseksi muodosteeksi sekä samoin *emä* ja *isä* sanat »Lallwortheiksi», mikä käsitys voi etenkin *ime-* ja *emä-*vartaloiden osalta osua oikeaan, sillä samantapaisia sanojahan tavataan sangen monissa kielikunnissa. FUV:ssa Collinder luettelee 43 uralilaiseksi katso- maansa suomen *a—ki-*alkuista sanaa. Niiden joukossa ei ole siis kaikkia yllä mainittuja SKES:n etymologioita, vaan mm. *ihminen, imelä* ja *jäsen* puuttuvat. Näistä ensimmäiselle on tähän mennessä totuttu esittämään varma vastine ainoastaan mordvasta, mutta nyt Toivonen yhdistää — tosin kysymysmerkkiä käyttäen — näihin myös sen tunnetun pohjoissamojedilaisen sanueen, jota jurakissa edustaa esim. *ñenets'* 'ihminen; samojedi'. Varhemmin (myös Hajdú SUSA LIV s. 43) tämä sam. sana on selitetty johdannaiseksi adjektiivista *ñenäi* 'oikea, tosi', jonka vastine olisi ostj. *žonä* jne. (ks. Karjalainen-Toivonen, Ostj. Wb. I s. 173). Samojedit väittäisivät siis monien muiden luonnonkansojen tavoin olevansa ainoita »oikeita (ihmisiä)». Mutta tämä entinen selitys voi hyvin-

kin olla tyypillinen kansanetymologia ja Toivosen uusi ratkaisu oikea. *Jäsen* on nähdäkseni palautettavissa enintään sgr. aikaan, varmimmin se on vain suom.-perm. (Vrt. SUST 103 ss. 123—4).

Perusanaston chella SKES:ssa on tietenkin kiinnitetty yhtä suuressa määrin huomiota myös kieleemme moninaiisiin laina-aineksiin, aivan nuoriinkin, kuten alumpana jo mainittiin. Uudehkoista kosketuksista ansaitsee erityisesti panna merkille ensiksikin lapin ja suomen väliset molemminpuoliset lainasuhteet, joita Toivonen valaisee teoksessaan sangen seikkaperäisesti. Ryhtymättä luettelemaan hänen tässä suhteessa saavuttamiaan uusia tuloksia toteamme vain, että ne ovat tutkijoille erittäin tärkeitä, koska juuri lappalais-suomalaisten sanavertailujen alalla on varhemmin tehty paljonkin erehdyksiä otaksu- malla suomen ja lapin sanat yhteisestä kantakielestä polveutuviksi, vaikka kysymys on usein ollut ilmeisistä lainoista puoleen tai toiseen. Myös itämerensuomalaisten kielten keskiset lainasuhteet saavat SKES:ssa runsaasti valaisua osakseen. Esimerkkinä mainittakoon, että seuraavat murrenämme osoitetaan virolaisperäisiksi: *antsikas* (?), *haspeli, kapli* 'säie', *kapukka, kaussi, kitsepuu* ja *kiusta*. (Lähisukukielten, olletikin viron osuutta SKES I:ssä on yksityiskohtaisemmin käsitellyt prof. Mägiste »Teatajassa» n:o 17/1955). — Vaikka suomen balttilaisista, germaanisista ja slaavilaisista lainoista on julkaistu ansiokkaita kokonaisesityksiäkin, kaikkia noihin vierasperäisiin aineksiin liittyviä ongelmia ei suinkaan vielä ole ratkaistu, kuten Toivonen teoksensa alkulauseessa huomauttaa. Varsin usein hän onkin omaksunut näiden kysymyksien suhteen tähän saakka vallinneista käsityksistä jopa jyrkästi

poikkeavan kannan. *Aivina* on näihin asti pidetty vanhana germ. lainana (mm. Hakulinen SKRK II s. 43), mutta SKES:ssa se esitetään *aiva* varhaston johdannaiseksi. *Avio* sanan kohdalla Toivonen tosin mainitsee germ. selitysmahdollisuuden, mutta toteaa sen äänteellisistä syistä epävarmaksi ja liittyy kannattamaan sanueen omaperäisyyttä (kuten myös Mägiste, Apoph. Tart. 1949, s. 48 ja Nirvi, Suomi 106: 1 ss. 31—2). Ims. *etana* on varhemmin yleisesti selitetty germ. taholta jo varsin aikaisin saaduksi lainaksi, mutta Toivonen ei edes mainitse tästä selityksestä mitään, vaan viittaa sm. *etoa*, *edota* verbiin. Niinikään *hanka* sanan germaanisiperäisyys (vrt. esim. Hakulinen SKRK II s. 42) hylätään lähinnä semanttisista syistä. *Helve* sen sijaan selitetään vakuuttavasti germ. lainaksi. Täysin avoimeksi Toivonen jättää kysymyksen ongelmallisen ims. *hirsi* sanan alkuperästä: hän ei pidä sitä enempää balttilaisena (E. Nieminen, Vir. 1945 s. 531) kuin slaavilaisena (Kalima, Slaav.san. ss. 13, 193, 197) lainana, vaan pelkääntään kantasuomeen palautuvana ims. substantiivina. Toinen runsaasti polemiikkia aiheuttanut kulttuurisana on sm. *ies*; sen suhteen Toivonen on asettunut lähinnä samalle kannalle kuin viimeksi Kalima (mt. ss. 86—89). Slaavilaisista lainoista puheen ollen mainittakoon, että SKES I sisältää joitakuita Kaliman käsikirjassa esiintymättömiäkin venäläisiperäisiä murresanoja (esim. *kaasna*). *Kalpa* on vanhastaan yritetty selittää germaanisiperäiseksi (vielä esim. Turunen, Kalev. sanak. s.v.), mutta Toivonen on syystä verrannut sitä — tosin epäröiden — samamerkityksiseen baltt. sanueeseen. Sm. *kampi*, *kamppi* sanalle on SKES:ssa esitetty kolmekin selitysmahdollisuutta: baltt., slaav. tai germ. alkuperä, joista viimeksi mai-

nittu tuntuu todennäköisimmältä. Perin ongelmallinen on yhä myös *karja* sukulaisineen; Toivonen mainitsee toisena vaihtoehtona jo Thomsein germ. etymologian, toisena baltt. mahdollisuuden, mutta osoittaa molemmat epävarmoiksi. *Kekäle*en kohdalla hän ei edes huomautta, että sanaa on pidetty lainana (balttilaisena: epäröiden vielä mm. Kalima, Hakulinen ja Turunen), ja *keulan* germ. alkuperän hän katsoo erittäin epätodennäköiseksi. *Kimalainen* on niinikään kauan ollut kielimiesten kiistan kohteena; mm. Setälä piti sanaa vanhana slaavilaisperäisenä lainana (samoin yhä — kylläkin epäröiden — Collinder FUV s. 132), kun taas Kalima (STAT B XXXVII ss. 66—71) otaksui sen omaperäiseksi, mille kannalle myös SKES:ssa on asetuttu. — Muutamia muitakin epävarmoja lainaolettamuksia kirjasta olisi ehkä voinut karsia. Niinpä *kaveri* on tuskin sittenkään juutalaissaksasta saatu laina, vaan kaiketi vain *kamraatin* ja *toverin* kontaminaatio, kuten usein on esitetty. Eikä *keikaria* varmaankaan ole syytä pitää alkuaan 'giga-viulun soittajana' (Haavio, Suomi V: 14 II s. 26), vaan se liittyyneen deskriptiiviseen *keikka* sanueeseen: *keikailla*, *keikistellä* jne.

Prof. Toivonen on saavuttanut kansainvälistä mainetta myös suomalais-ugrilaisten ja indo-eurooppalaisten kielten ikivanhojen kulttuuri- ja lainakosketusten etevänä selvittelijänä. Näin ollen huomio kiintyy SKES:aa silmäillessä hänen tätä alaa koskeviin uusimpiin tutkimustuloksiinsa. Teoksen ensimmäisen osan piiriin kuuluu tusinan verran sellaisia suomen sanoja, joita on pidetty jostakin vanhasta ieur. kielimuodosta polveutuvina lainoina. Niitä ovat *aisa*, *aiva*, *ajaa*, *arvo*, *asea*, *hieho*, *iha*, *juoni*, *juvä*, *kahdeksan*, *kave* ja *kerma*. Näistä Toivonen nykyi-

sin pitää ainoastaan *juvää* varauksettomasti ieur. lainana. Artikkeleissa *asea*, *juoni* ja *kerma* ei mainita kerrasaan mitään vierasperäisyyden mahdollisuudesta (vaikka Toivonen itse on — FUF XXI ss. 113—114 — esittänyt *juoni* substantiivin ieur. lainaksi, minkä käsityksen mm. Collinder yhä hyväksyy — FUV s. 130 —, jättäen tosin, merkkillistä kyllä, suomen sanan kokonaan pois ja mainiten vain sen lp. ja md. vastineet). Muiden yllä-mainittujen sanojen kohdalla on SKES:ssa ainakin vaihtoehtoisena selitysmahdollisuutena ja kysymysmerkkiä käyttäen huomautettu ieur. tai arj. sanueista. Mutta Toivonen on teoksessaan esittänyt aivan uudenkin tähän piiriin kuuluvan mielenkiintoisen lainaolettamuksen: hän pitää sanaa *jumala*, jolla on varma vastine ainakin tšeremisissä, mahdollisesti arjalaisperäisenä ja vertaa sitä sanskritin sanaan *dyumán* 'valoisa, kirkas', jota käytetään myös taivaanjumala Indran attribuuttina. — Varovaisen myönteisen kannan Toivonen tuntuu omaksuneen uralilaisten ja indo-eurooppalaisten kielten oletetun alkusukulaisuuden suhteen. Näin tekee mieli päätellä siitä, että hän on suom.-volg. pronominivartalon *jo-* kohdalle merkinnyt: »= ? idg. **jo-*: m.-int. *yas*, av. *yō* jne.» sekä ural. *ken* pronominin kohdalle: »~ ? idg. **q^wi-*: sanskr. *na-ki-*, av. *či-*, lat. *quis, quid*». — Uralilais-altailaista teoriaa Toivonen on yleensä jyrkästikin vastustanut, eikä SKES:ssakaan mainita läheskään kaikista uralialtaistien esittämistä sanavertailuista. Ehkäpä olisi voinut viimeksi puheena olleen *ken* sanan kohdalla huomauttaa, että myös altailaisella taholla tavataan sellaisia interrogatiivipronomineja kuin *kim* ja *ken* (samoin kuin monissa muissakin kielikunnissa ja kielissä: eskimon *ki-na*, aleutin *kin*, jne.). Koko-

naan mainitsematta ei Toivonen sentään sivuuta kaikkia urali-altailaisen teorian kannattajien mielipiteitä, ks. esim. artikkeleita *ala*, *arpa*, kieltoverbi *e-* ynnä *emä*.

Toisen työtä tarkasteleva sivullinen on aina edullisessa asemassa. Kun kysymys on tavattoman laajasta ja työllästä uudisraivauksesta, hanakka sivustakatselija voi kyllä aina yksityiskohtien osalta löytää huomauttamisen aiheita. Mutta ken itse on kantanut päivän kuorman ja helteen, voi raivionsa raadettuaan lohduttautua Goethen sanoilla: »Das schönste Glück des denkenden Menschen ist, das Erforschliche erforscht zu haben und das Unerforschliche ruhig zu verlassen».

Y. H. Toivosen »Suomen kielen etymologinen sanakirja» on kansallinen suurteos, jonka merkitys ulottuu laajalle yli maamme rajojenkin ja kauas tulevaisuuteen. Täysin valmistuttuaan se on indekseineen oleva mitä perinpohjaisin kaikkien uralilaisten kielten sanahistoriallinen selitysteos. Tuleva tutkimus on luovaa uutta valoa sanastomme vaiheisiin. Monet Toivosen teokseen nyt sisällymättömät sanat saavat ennen pitkää varmaan selityksensä, ja Toivosen etymologioita — joista hän on useat itse osoittanut avoimiksi ja lisäselvitystä kaipaaviksi — tullaan ehkä jo pian täydentelemään ja korjailemaankin. Mutta tämä ei vähässäkään määrin horjuta »Suomen kielen etymologisen sanakirjan» asemaa kielitieteellisen kirjallisuutemme yhtenä vankimpana kulmakivenä, sekä tekijänsä että 1900-luvun alkupuoliskon suomalaisen kielentutkimuksen kestäväenä muistomerkkinä. Tämän merkkiteoksen nyt alettua ilmestyä professori Toivoselle esittävät eri maiden tutkijatovereiden lisäksi mitä laajimmat kotimaan kansalaispiirit kiitoksensa ja sydämelliset



onnittelunsa. Toivomme hartaasti, että tekijä ennen pitkää saa suunnitelmansa mukaan onnelliseen päätökseen tämän suurtyönsä, joka on var-

mistava hänelle kauas ja kauan näkyvän kunniasijan Suomen humanistisen tutkimuksen historiassa.

AULIS J. JOKI